

A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának kéziratok doktori értekezései az 1944—45. tanévből.

1. Mezey László: *A devotio moderna és kódexirodalmunk*. 8°. 76 gépelt lap.

2. Szalay, Georg (Mitglied des Collegium Hungaricum zu Wien): *Die mittelalterlichen Universitäten Ungarns*. 65 gépelt ívlap.

3. Monori Erzsébet: *Heidelberg és a magyar szellemi élet kapcsolata*. (Az egyetem alapításától a XVIII. századig.) 60 gépelt ívlap.

4. Kelecsényi Akos: *A nagyszombati egyetem barokk szellemisége 1635—1665 az egykorú nyomtatványok alapján*. Bölcsészeti doktori értekezés. 92 gépelt ívlap.

A nagy világéggel járó nehéz anyagi helyzet a doktori értekezéseket a nyomtatott betű nyilvánosságából leszorította a kéziratok irodalom területére. Eppen ezért fokozottabb mértékben fontos nyilvántartásuk, ismertetésük. A kéziratok jelleggel együtt jár — legalább is jelen esetben — bizonyos kisebb igény, de nyomot hagytak rajtuk az elmélyedő, nyugodtságot követelő tudományos munkának egyáltalán nem kedvező zord idők. Mindezek ellenére ismertetésünkben kissé magasra emeltük a mércét. Tettük ezt azért, hogy az irodalomtudomány munkásai legalább ezúton némi képet alkothassanak a számukra nehezen hozzáférhető kéziratok értekezésekről.

1. Mezey László doktori értekezésének témája újszerű és látszatra sokat ígér. „A devotio moderna elindulását, fejlődését s európai elterjedését, valamint kódexirodalmunkban és általában a magyar vallásosságban kimutatható hatásait vizsgáltuk tanulmányunkban“, — foglalja össze dolgozatának sumáját. Értekezése két részre tagolható. Az első s egyben értékeesebb részben a devotio moderna európai sorsával és hatásával foglalkozik. Itt a doktori értekezések átlagán messze túlmenő olvasottságot és érdeklődést árul el. Szinte mindent elolvasott, ami témájáról valami lényegeset mondhat. Legfeljebb Mestwerdt (*Die Anfänge des Erasmus, Humanismus und Devotio Moderna* [Studien zur Kultur und Geschichte der Reformation II.]. Tübingen, 1917.) kitűnő munkáját hiányoljuk. Kár, hogy az olvasottakat nem medítálta át eléggé. Teljes képet akar adni, így sokat markol, túl messziről hozdi, összefoglalása mégis (vagy éppen azért) töredékes, mozaikszerű és néha zavaros. Számunkra a másik rész lenne a fontosabb, mely e nagy szellemi áramlat magyar recepcióját és kódexirodalmunkban való lecsapódását volna hivatva bemutatni. A recepció — európai analógiákat véve figyelembe — az ágostonrendiek, premonstreiek és pálosok útján és kobeledében — kétségtelennek látszik, de kódexirodalmunkban kimutatni nem olyan egyszerű, sőt kétes értékű eredményekre vezethet, mint Mezey értekezése is mutatja. A devotio moderna ismertetőjegyeit veszi Mezey kritériumnak. (Az egyházon belüli lelki megújulás és megújítás vágya; az Eucharistia és a Biblia kultusza; a misztika iránti

bizalmatlanság; imádságok szerkesztése, elterjesztése és a néppel való megkedveltetése; a nép közelebbhozása a liturgiához: egyházi énekek.) Ezeket alkalmazza kódexirodalmunkra. Kritériumai Janus-arcúak, mert egyrészt más forrásból is eredeztethetők, így az interpretálandó kétesebb helyeknél (s kódexirodalmunkból általa felhozottak többnyire azok), hacsak nem tudja más oldalról is alátámasztani, perdöntő érvényre alig tarthatnak számot. Másrészt — mint maga is észreveszi — „150 évvel az elindulás után kissé már népszerűbben megfogalmazott és megfakult eszmékkal jelentkezik kódexeinkben a devotio moderna“. Ezzel szabad utat enged a belemagyarázásoknak. Az ú. n. huszita bibliafordításaink és a pálos kódexek mögött még feltételezhető, de mind ezeknél, mind pedig egyebütt körültekintő, alapos megokolásra volna szükség. Munkája meddőségét megmagyarázza az a szomorú tény, hogy a középkori magyar vallásosságnak tudományos feldolgozása — részlettanulmányok és összefoglalás — teljességgel hiányzik, s a devotio modernával kapcsolatba hozható szerzetesrendekről szóló esetleges monográfiák hiányosak és elavultak, a pálosok újabb rendtörténete szintén a régi nyomokon halad. Egyedül Mályusz Elemér akadémiai székfoglalóját tudta volna használni, de ezt nem ismeri. (*A pálosrend és a devotio moderna*. — Kivonata megjelent a Budapesti Szemle 1944. februári számában 95—100. l.)

2. A középkori magyar egyetemek rövid élettartamuk miatt komolyabb, erőteljesebb hatást középkori műveltségünkre nem gyakorolhattak, így inkább történelmi érdekességük, mint jelentőségük van. Egyetemtörténeti kutatóink éppen ezt a két szempontot cserélték fel. Nem elégedve meg a fentmaradt szegényes adatok beszédes tanúságával, mindenáron arra törekedtek, hogy az igazában ki sem bontakozó egyetemek élettartamát minél kisebb tolják és jelentőségét megnagyítsák. Szalay György értekezésének feladata éppen az lett volna, hogy az eddig összegyűjtött anyagot, illetve feldolgozásokat kritikai rosta alá vegye és a középkori egyetemekről a tudományos köztudatban élő képet bizonyos fokig „átértékelje“.

Szalay ezt meg sem kíséri. A helyett, hogy önállóftaná magát, kiválasztja a három középkori egyetemünk viszonylagosan legjobb feldolgozását, és ezekből szab össze egy kevésbé tisztos és tiszta kompilációt. Egyebet — bár bibliográfiájában mindazokat a könyveket felveszi, melyeket am azok használtak, sőt levéltárakra is utal — alig nézett meg. Legfeljebb néhányat idézet kedvéért. Érdekes, hogy követett mintáinál ezekre az idézetekre a lábjegyzetekben mindig történik utalás. Az általa jelzett bibliográfia 1914. évvél lezárul.

Az 1367-ben Nagy Lajos alapította pécsi egyetem történetének ismeretétését Békefi Remig (*A pécsi egyetem*. Budapest, 1909.) munkájából veszi, helyesebben mondván, fordítja — kihagyásokkal, rövidítésekkel, de szó szerint — németre. Így él tovább Békefinek bizonyos adatok téves interpretációjából leszűrt állítása, mely szerint a pécsi universitas még 1400—1402 körül is fennállt volna. Ezeknek az adatoknak helyes értelmezését Heilig Konrádnak köszönhetjük. (*Zur Geschichte der ältesten ungarischen Universitäten und des Magisters Benedikt von Makra*. A bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Első évfolyam. Budapest, 1931. 42—43. l. — Nagyon furcsa, hogy a neve mellé a „Mitglied des Collegium Hungaricum zu Wien“ predikátumot kitevő

Szalay még erről sem vett tudomást!) Barta Istvánnal már pozitívebbül szűkíthetjük az egyetem élettartamát. Ő ugyanis két tanulót hoz fel, akik a pécsi egyetemről a prágaira mentek át. Elsőt 1379, a másikat pedig (ennek az adatnak illetően értelmezése már kétséges!) 1383. évből. (*Középkorvégi művelődésünk és a külföldi egyetemek*. Regnum 2/1937/109, 35. jegyzet.)

Az óbudai egyetem körül még nagyobb a bizonytalanság, sűrűbb a köd. Gyökerében kellene itt a problémát megvizsgálni, nem történt-e némi konfúziója a budai dominikánus stúdium generale-val, hová 1390-ben a rendi nagykáptalan Frater Joannes Mar-t tanulni küldte. Heiligenek az óbudai egyetemmel kapcsolatban is van komoly kritikai megjegyzése, bár állítása, hogy Makrai Benedek itt tanult volna, csak hipotézis, s nem is helytálló. — Szalay jobb híján Abel Jenő elavult tanulmányát (*Egyetemünk a középkorban*. Budapest, 1881. 17—27. l.) fordítja le sajátos, kihagyó és a jegyzetekből idézeteket betoldó módszerével.

A Mátyástól alapított pozsonyi egyetem „tárgyalásánál“ már részletesebb feldolgozás áll rendelkezésére. (Császár Mihály: *Az Academia Istropolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme*. Oklevéltárral. Tanulmányok nemzeti művelődésünk történetéhez. Első füzet. (Pozsony, 1914.) — Szalay bibliografiájában csak így jelzi: M. Császár: Oklevéltár az Academia Istropolitana Történetéhez. Budapest, 1914.) Ezt is lefordítja — a szokott módon — a maga egészében. Még a fejezetcímek is ugyanazok. Pedig itt nem is lett volna más feladata, mint Császár romantikus multszemléletéből folyó felnyagytások objektív, elfogulatlan revíziója és az egyetem megszűnési évének valószínű meghatározása. Császár ugyanis Mátyás király és Vitéz János köré font humanista dicsfény hatása alatt a pozsonyi egyetemnek különlegesen pezsgő humanista szellemet tulajdonít, pedig az egyetem tulajdonképeni anyaintézetének, a bécsi universitásnak is jó negyven évet kell várnia, mikor is nagy küzdelem után Celtis Konrád sarkig tárja kapuit az új szellem előtt. A tényekhez göröcsösen ragaszkodó pozitívisták gyártották a legtöbb hipotézist! Császár munkájának egész felépítménye ezek egymásba fonódó sorozata. Pedig — a posse non valet illatio ad esse!

Ilyen ingatag alapon felállítja az egyetem négy fakultását. Összeszedi a tanári kart, a Frankói semmivel sem bizonyított állításából, hogy Verbőczy az Academia Istropolitana tanulója lehetett (pedig jóval később, 1492-ben iratkozott be — a krakkói egyetem anyakönyvének tanúsága szerint — a krakkói egyetemre!), már kész is a tétel, hogy ott a római jogot is tanították, sőt — a *Tripartitumból* visszakövetkeztetve — magas színvonalú jogi kultúra virágzott. Ezt így lehetne folytatni tovább... Az első lépéseket tevő és a bécsi egyetem árnyékában öt-hat évet élő zsenge főiskoláról túlsokat tételezünk fel. Nem sokkal élhette túl spiritus rectorának, Vitéz Jánosnak 1472-ben bekövetkezett bukását. Lodovicus Carbo Mátyás király tetteiről — 1475 táján — írt dialógusában említi, hogy az ámbár állandóan háborút visel, „tamen etiam de novo in Pannonia studio erigendo cogitat...“ (Frankói—Abel: *Irodalomtörténeti emlékek*. II. Budapest, 1890. 214. l.) Tehát ekkor már a pozsonyi egyetem a múlté.

Az eddig elmondottakból is látható, hogy középkori egyetemünk problémái továbbra is megoldatlanok maradtak, Szalay értékezővel egy

lépést sem vitte előre, mert a disszertáció-írást összetévesztette mások — sokban idejét múlt — tudományos eredményeinek egyszerű németre fordításával. Megfeledezett arról, hogy a tudományos munkának is megvan a maga nagyon szigorú etikája, mely mind a nagy nyilvánosság, mind pedig önmagunkkal szemben kötelez.

3. Monori Erzsébet értekezése inkább eseménytörténetileg, mint problémákat tekintve, tárgyalja a heidelbergi és magyar szellemi kapcsolatokat, melynek középpontjában szinte kizárólagosan — mint erre a dolgozat alcíme is utal — a heidelbergi egyetem áll, mely a lutheránizmustól elszakadó kálvinizmusnak volt a melegágya. Célkitűzésének megfelelően az alapítástól kezdve ismerteti eme híres intézmény életét, azaz külső és némiképp belső történetét. Mindjárt itt mutatkozik az értekezés nagy hiánya. Nem ismeri Gerhard Ritternek a heidelbergi egyetem problémáin túlmenő mintaszerű munkáját. (*Die Heidelberger Universität. Ein Stück deutscher Geschichte. I. Band. Das Mittelalter. Heidelberg, 1936.*) A továbbiak során pedig felötlük, hogy Monori a protestáns filozófia és teológia problematikáját és terminológiáját nem ismeri és sokszor félreérti. Innét származik a dolgozat sok helyének értelmi ingadozása.

Az egyetem sorsának ismertetése után következik a nevesebb, utóbb Magyarországon kiváló szerepet betöltő egykori heidelbergi diákok számontartása, itthoni életüknek és munkásságuknak bemutatása. Egész sor ismert névvel találkozunk, így Magyar István, Gelei Katona stb. nevével, akik mind a kálvinista egyháztörténetben, mind pedig irodalomtörténetünkben tisztességes helyet foglalnak el. A dolgozatnak ezen a részén meglátszik Monori nagy szorgalma és igyekezete, de egyben módszertani készületlensége is. Tanácsalanel áll szemben nagy anyagával, bár ügyesen, a kérdések megoldásának lényegét látva, a heidelbergi diákok itthoni elhelyezkedésére és munkásságára veti a fősúlyt, de nem találja meg azokat a belső rendszerezési elveket, melyek köré — mint mag köré — csoportosítva világosan és áttekinthetően tárgyalhatná anyagát. Másrészt csupán eseménytörténetet ad, így nem juthatott el mélyebb szellemi összefüggések meglátásához és rekonstruálásához. Ennek főoka, hogy nem vette figyelembe a híresebb heidelbergi tanárok munkáit, s ha ezeket összeveti az egykori magyar diákok ott, illetve Magyarországon kiadott műveivel, valóban kitűnne a dolgozat igazi, egyetlen értelme, a heidelbergi kálvinista szellem, illetve annak magyar recepciója. Egyetlen, a problémát gyökerében megfogó, de azt ki nem merítő részlete, az ú. n. irenikus teológiai irányról szó, mely Pareus Dávid heidelbergi tanár nevéhez fűződik és magyarországi visszhangja határozottan megállapítható. Mindez — bár itt is mások nyomán halad — a szerző fentebb említett teológiai és filozófiai képzettségének hiányára vezethető vissza, melyet talán egy doktori értekezés írójától meg sem lehet követelni. Monori munkája ennyi kifogás ellenére sem mondható haszontalannak, gazdag és szorgalmas anyaggyűjtése, valamint a dolgozata végén közölt heidelbergi egyetem magyar tanulóinak névsora igen használható. Érdemes volna mind ezek, mind pedig újabb kutatások alapján jobb módszerrel, nagyobb elmélyedéssel újra feldolgoznia.

Megemlítem még, hogy sokhelyütt értelemzavaró, súlyos elírások találhatók, melyeket kissé nagyobb gondossággal, esetleg a dolgozat alaposabb átnezésével el lehetett volna kerülni.

4. Kelecsényi bevallott célja annak megkeresése és kimutatása, hogyan éi a nagyszombati egyetemen tovább Pázmány Péter barokk szelleme. Módszerét így határozza meg: „a felvetett kérdésre a nagyszombati egyetemi nyomda kiadványaiból próbáltam választ adni. Bár a nyomda már az egyetem alapítása előtt is megvolt s azután sem állt fenn szoros kapcsolat közte és az egyetem között, s így a megjelent nyomtatványok nem állnak minden vonatkozásban az egyetemmel, mégsem látszik önkényesnek a terminus a quo megválasztása éppen az egyetem alapításának döntő jelentősége miatt. Elképzelhetetlen, hogy szoros kapcsolat hiánya esetén is ne látszódjék meg az egyetem hatása a nyomda működésén. Az egyetemen pedig a szellem emberei neveltek és nevelődtek.“

E célkitűzésnek megfelelően dolgozatának első részében ismerteti Szentpétery stb. munkái alapján az egyetem külső történetét, életét, szervezetét, a nagyszombati gimnáziumot és a nyomdát. Majd pedig az érdemi részre tér át, vagyis a könyvekre. Itt két csoportot vesz: thesis-könyveket és a promotíós nyomtatványokat. Ennek keretében hét kiadványt tárgyal. Ez volna az értekezés tulajdonképeni lényege. Azonban sem ez, sem pedig a feldolgozás módja nem mondható teljesnek és elfogadhatónak. E hét kiadvány mellett legalább tízet találhatunk Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárában*, melyek tartalmuknál és a nagyszombati egyetemhez való kapcsolatuknál fogva idekívánkoznak, sőt a dolgozat teljessége és eredményeinek hitelessége miatt el nem mellőzhetők. A kiadványok feldolgozása pedig lényegében nem más, mint azok ügyes tartalmi kivonatolása és ismertetése. Pedig ezeknek szelleme, közhelyszerűsége megkövetelné a Nagyszombatban használt tankönyvek ismeretét és feldolgozott anyagának ezekkel való összehasonlítását, másrészt a hasonló szellemű és tárgyú külföldi, főként osztrák jezsuita kiadványok szemmel tartását. Csak az ilyen szempontokat figyelembevevő feldolgozás, illetve aprólékos filológiai munkát igénybevevő összevetések elvégzése után lehetne véglegesebb és helytálló következtetéseket levonni a nagyszombati egyetem sajátosan barokk, illetve jezsuita szellemére. Hasonlóképen nem lett volna haszon nélküli a korabeli magyar, sőt protestáns természettudományos célzatú munkák figyelembevétele sem. — Így Kelecsényi értekezése — mind feldolgozott anyagának soványsága, mind pedig feldolgozásmódjának egyoldalúsága miatt — kevés ahhoz, hogy a nagyszombati egyetem barokk szellemiségéről arányos és helyes képet tudjon adni.

Gerzdi Rabán.

Zsigmond Ferenc: Orosz hatások irodalmunkban. (Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből. XVI. k. 6. sz. 78 l.)

Az orosz irodalom — Bodienstedt német fordításai révén — az 50-es évek elején válik világirodalmi jelentőségűvé, s már ugyanez évtized végén megjelenik a magyar irodalmi élet partjain is. Hogy jött létre s hogyan alakult a kapcsolat a két nemzet szellemi élete közt? Zsigmond Ferenc úttörő feladatra vállalkozott, mikor 1943. febr. 1-én tartott székfoglaló előadásában megkísérelte feldolgozni az orosz hatások történetét irodalmunkban. Van-e érdekesebb kérdés, mint két kollektív lény kapcsolatának története? Amihez, azt

hiszem, meg kell vizsgálnunk, mikor és kik voltak a két lény ismerkedésének közvetítői, hideg ismeretség maradt-e az érintkezés, vagy fontos szerkezet átjáró szerelmes intoxikációvá forrósodott, termékennyé vált-e a viszony, ha igen, mikor és mily szerencsés körülmények következtében, az idegen irodalom mely elemei váltak különösen termékennyé, mennyiben s miért különbözött a befogadó irodalom reagálási módja más népek reakciótól stb. Zsigmond Ferenc egyelőre fel sem veti e kérdéseket. Módszere különben is vitatható. Egy időben lefolyt folyamatot akar leírni, a vele változó egyéb jelenségek s az idő figyelembevétel nélkül. Maga is tisztában van vele, hogy egyelőre csak anyaggyűjtést nyújt, s az egységes folyamatot szilánkokra töri. Voltaképp nem vizsgál egyebet, mint 8—9 nagy orosz író nyomait irodalmunkban. De el kell ismernünk, hogy ezt aztán egy tudós szorgalmával s hatalmas olvasottság alapján teszi. Az eredmény is bőséges. Itt csak néhányat emelhetünk ki belőle. Az első orosz író, akit már 1853-ban átpillantának hozzánk, Gogol; hatott is Gyulaira, Beöthy Zsoltra, majd Karácsony Benőre. De legnagyobb hatással írónkra és közönségünkre Puskin *Anyeginje* és Turgenyev volt. Amarról találoán jegyzi meg Zsigmond, hogy egy kissé mintegy ponyvára került nálunk; a 80-as években pedig Turgenyev hazánkban a legolvasottabb külföldi író. Egy csomó íróat neveznek ki „magyar Turgenyev“-vé, s hatása a századvég írón, Vértesi Arnold, Justh, Abonyi Lajos, Gozsdu, Tömörkény, Krúdy művein s főképp a rajz kialakulásán világosan megállapítható. A világfájdalmas Lermontov már kevésbé népszerű, de az oblomovizmus nálunk is ismert fogalomná válik. Csehov Gárdonyira (egyetlen írónkra, aki nem szerette az orosz regényt), Tömörkényre és Kádár Endrére van hatással. Érdekes, hogy épp a két legnagyobb azonban: Tolsztoj és Dosztojevszkij nem lesz nálunk népszerűvé a közönség körében, sem termékennyé irodalmunkban, nyilván, mert a világnézeti válság, melyben műveik gyökereznek, ismeretlen minálunk. Csak néhány eredmény ez Zsigmond Ferenc gazdag aratásából. Uttörő tanulmányát senki sem nélkülözheti, aki az orosz irodalom hazai térhódítását vizsgálni fogja valaha. Hasznosságát növeli a füzetet bezáró gondos betűrendes névjegyzék.

Komlós Aladár.

Lukács György: *Írástudók felelőssége*. Bp., 1945. (Szikra.) 144 l.

Lukács az írástudók felelősségét a haladó szellemű társadalmi-közösségi magatartásban keresi. Éles szemmel és szellemes elemzéssel mutatja ki írókban és irodalmi mozgalmakban a közös fogyatékossgát: a *tömegektől való idegenkedést, sőt féltelmet*.

A kötet talán legjelentősebb tanulmánya Ady, a politikai költő képét rajzolja meg (*Ady, a magyar tragédia nagy énekes*). Nagy költők jelentősége az, hogy legszemélyesebb mondanivalójukban is a nemzeti válságokat fejezik ki, egyéni problémákban, sorsokban is a közösség áll előtérben. Lukács szerint „a marxizmus nem tagadja meg sem a nagy egyéniség, sem a nemzeti lét fontosságát a történelemben. Éppen azért, hogy szakít azok izoláló túlbecsülésével, válik képessé eme történelmi faktorok társadalmi szerepét konkrétan kijelölni“ (28. l.). Petőfi és Ady képviselik nálunk legtisztábban ezt a típust. Mindketten a magyar nép legmélyebb fájdalmát és reményét élik át, mégis lényeges különbség van köztük. Petőfit politikai tisztánlátása és forradalmi következetessége a dicsőéges elbukás ellenére is a demokrácia győzelmében

bizakodó lelkes optimizmus költőjévé teszi. Útjának csak a vége tragikus. Ady azonban benne él a tragédiában. Petőfi sokszor szembekerült fegyvertársaival, de sohasem szakadt el teljesen tőlük, Ady azonban nem tudott igazi kapcsolatba kerülni a tömegekkel. Magánya nem gögös elzárkózás (bár része volt benne az En arisztokratizmusának is), hanem annak a tudata, hogy ő látja csak egyedül a megmentő demokratikus forradalom elkerülhetetlen szükségességét. Ez az állítás bizonyos tekintetben ellentmondásnak látszik, de a szerző részletesen kifejti. A század eleje nálunk kétségtelenül a liberális demokrata törekvések virágkora, s Ady részben ennek a kornak szellemi gyermeke. Ilyen értelemben nem társtalan, de az a tény, hogy korának legnépszerűbb, s ugyanakkor legtöbbször támadott költője volt, mutatja, hogy kortársai közt nem találta meg helyét. A nyugatos, városi irodalom felszínes, sokban magyartalan volt, s nem küzdött következetes erővel a társadalmi átalakulásért. (Lukács szerint ebben a munkássajtó sem segített eléggé az új irodalomnak.) Ady a magyarság ősi mélyéből jött, s az egész népet, társadalmunk létproblémáit, a megújulás vágyát fejezi ki. A polgárság azonban óvatos életszomléletével nem engedi az új irodalom igazi szociális irányú kifejlődését. A *Nyugat* maga is inkább az esztétizmus elvét tette meg vezérszínének, s bár Adyt elismerte és támogatta, jelentőségét elsősorban esztétikai szempontból méltányolta. „Ady forradalmisága a *Nyugat* szemében egy zseniális ember egyéni rigolyája volt“ (35. l.). Benne a nagy *költőt* becsülik, s politikai szerepének ellensúlyozására szinte vetélytársakat emelnek melléje. Ady tehát kényszerű szövetségben élt még fegyvertársaival is, lényegében magányos volt irodalomban és politikában egyaránt.

Ady lírájának kulcsa politikai, forradalmi verseiben van, de költészetében egy különös ellentét feszül: „Ady tudta, hogy költészete az egész dolgozó magyar nép fájdalmainak és vágyainak kifejezése. De keservesen kellett tapasztalnia, hogy ezek a fájdalmak és vágyak Magyarországon *egyedül az ő elméjében* kapnak formát, egyedül az ő hangja kiáltja őket világgá“ (38. l.). S itt a különbség Petőfi és Ady hangja közt: Petőfi egy *valóságos* forradalom poétája, Ady a várt, de eljenni nem akaró forradalom *vágyának* ad hangot. Ezért válik Petőfi politikai verseinek objektív hangjával szemben Ady számára egészen különös módon szubjektív, személyes problémává a forradalom. Ez ad politikai költészetének újszerű lírai intenzitást. A múlt jelenéne elevenedik szimbolizmusának varázslatával.

Igy vizsgálja Lukács *Ady és a francia költészet* viszonyát. Szerinte a francia szimbolizmus is társadalmi válságok eredője és tükröje. Ezen a ponton önkénytelenül felveti fejét az ellenvélemény. Úgy érezzük, a szimbolizmus elsősorban a modern ember lelki válságainak kifejezője, vagy ha Lukács marxista gyökerű beállítást részben elfogadjuk is, éppen a szimbolizmus legjellegzetesebb költőiben a lelki-esztétikai oldalra billen a mérleg. Ezek a költők és Párizs felszabadítottak valamit Adyban, elmélyítették dekadenciáját, de sajátosan magyar sorsát kevésbé alakíthatták ki. Abban viszont igaza van Lukácsnak, hogy Ady életének és korának szociális tartalma és vágyai közt feszülő ellentét s a magányosságból eredő En-felnagyítása révén „így lesz széles és komoly értelemben politikum, *magyar sors* a szerelemből, a borból, a mámorból, a pénzről és az istenkeresésből“, tehát a költő legszemélyesebb

élményeiből (42. l.). Ady egyénisége és költészete tele van ellentétekkel, s egyetemessége, nagysága abban nyilvánul éppen, hogy „kora életének összes ellentmondásait mélyen és lírai igazsággal fejezi ki“ (43. l.). Ezért versei csak *együtt*, tudatosan megszerkesztett ciklusokban adják igazán, egymást erősítve és kiemelve, ezt az ellentétekből szövődő csodálatos egységet.

Lukács György eredeti gondolatait, megállapításait Révai József fejti ki rendszeresen Ady-könyvében.

A *Babits Mihály vallomásai* c. tanulmány a költő egyéniségét és szellemi magatartását rajzolja meg utolsó két könyve alapján (*Keresztül-kasul az életben. Jónás könyve*): Babitsnál csak közvetve érvényesül a költői őszinteség. Az Énbe való bezártság költészetének alapjellege. Lukács elsősorban Babitsnak a magyar élethez való viszonyát és magatartását elemzi. Az első világháború előtt és alatt Babits ellenzéki álláspontot foglalt el korával és társadalmával szemben, szinte lázadó volt. Határozott világnézete bátran és harsányan elutasított mindent, ami ellentétben állt vele. Mégsem harcos lőlek. Lírája nem politikai kiállítás, hanem „az izolált Én öntudatossága“.

A *Nyugot* a forradalmár Ady ellensúlyozására Babitsot emelte fel, aki ennek a polgári reformtörekvésnek volt reprezentatív költője.

Babits hű maradt a háború után is önmagához, liberális világnézetéhez. Tagadja ugyan „politikusi“ voltát, de a magyar liberális humanizmus mellett tesz hitet. Ennek a tagadhatatlanul politikai színezetű felfogásnak jellemző vonása „a tömegektől való irtózás és félelem“ (62. l.). De épúgy irtózik minden zsarnokságtól, a szellem magányos középútját választja. Felfogása új Vörösmarty-arcképében érvényesül, amelybe átvetíti saját lelki vívódásait és misztikus hitét.

Eyen közvetlen módon, gyakran öntudatlanul törnek fel Babits vallomásai. Lelki harcainak legérdekesebb és legőszintébb jelképe a *Jónás könyve*. Jónásban épúgy két irány küzd, mint Babitsban: a béke és nyugalom vágya a felelősség és hivatás parancsával. A kényelmes visszahúzóds és a próféta-ság lelki kényszerének dilemmája közt őrlődő, gátlásokkal viaskodó költő megrázóan mély és őszinte vallomása ez a költemény. Ezek a gátlások is erősen társadalmi, objektív jellegűek, alapjuk a modern liberális világnézet és Babits tömeg-iszonya. Viszont költői becsületességét mutatja, ahogy Jónás tragikomikus útját megrajzolja a kényszerű próféta-sággig. Ebben látja a szerző Babits költeményének értékes vallomás-jellegét. Babits Magyarország egyik reprezentatív költője, de „soha nem fogta magába a magyar nép összes döntő problémáit“ (74. l.).

A kötet címadó, leghatározottabb célzatú cikke *Illyés Gyuláról* ad képet *Magyarok* c. könyve alapján. A könyv 1939-ben jelent meg, a naplójegyzetek középpontjában a magyarság időszzerű létkérdései állanak. Mit mond a költő népnek ezekben a sorsdöntő órákban?

Lukács hangsúlyozza ismét, hogy irodalmunkban a költői nagyság és a politikai tisztánlátás, irodalom és közélet összefüggésének tudatos felismerése jellemzi a legnagyobb tehetségeket. Azoknak, akik mint Illyés is, az író politikai függetlenségét hangsúlyozzák, igazuk van: nem is a politikai pártállás fontos, hanem a következetes magatartás (107. l.).

Illyés központi problémája a *magyar parasztság helyzete* és ennek megoldása: a *földreform*. Tekintve a *Magyarok* valóban egyetemes probléma- és gondolatgazdagságát, jellemző az íróra, hogy *miről hallgat és mit bírál*. Nem beszél a nagybirtokrendszer társadalmi és kulturális vonatkozásairól, viszont vitatkozó bírálata majdnem kizárólag a város, Budapest ellen irányul (ld. *Csizma az asztalon*). Az írástudók felelősége: „kérelhetetlenül feltárni az igazi, a nagy összefüggéseket, és éppen ennek a kérelhetetlen igazságnak erejével leleplezni a napi politika kicsinyes sakkhúzásait... Ezek az igazságok voltak (és lesznek) a magyar nép tragikus konfliktusainak valóságos megoldásai. Nem az író kezében van, megkapja-e korától a választ. De rajta múlik: olyat mond-e, amire *jöhet* a nép erejéből előrevivő válasz“ (122. l.). A mai Magyarországon nem magánügy, hogy az író mit ír, hanem tehetsége (s Illyésnél a magas írói színvonal egyenesen veszedelmes) kötelezettséget jelent arra, hogy az *egész magyar népet* szeresse és vezesse.

Végül két bíráló cikk teszi boncolókés alá a *Szép Szó* és a *Kelet Népe* egymással szembenálló csoportjának szerepét és viszonyát. Rajtuk keresztül Lukács az urbánusok és a népiesek problémájának bizonyos vonatkozásait vizsgálja.

Lukács György a *Szép Szó* legnagyobb gyengeségét szintén a *forradalmi gondolattól való irtózásban* és a *tömegektől való rettegésben* látja. (Mindez furcsán hat az olvasóra, aki annak idején a *Szép Szót* „kommunista“ folyóiratnak hallotta emlegetni.)

A „*népiesek*“ *tévedéseit* fejt ki a *Prológ vagy epilóg?* c. cikk, a *Kelet Népe* 1940-es évfolyamához fűzött jegyzetekben. *Móricz Zsigmond*, a lap akkori szerkesztője a *politika-ellenes irányt képviseli*.

A folyóiratban hullámzó ellentétek világnézeti magja a romantikus anti-kapitalizmus. Ebből táplálkozik az irodalmi parasztromantika, amely egyedül kulturális úton keresi a parasztság felszabadulását. Németh László a társadalmi hanyatlás ellenére irodalmunk fellendülését, európai vezetőszeropét hirdeti, holott Lukács szerint az irodalmak fejlődő korszakai mindig a társadalom haladó átalakulásából nőnek ki.

Lukács korjelenségeket vizsgál, de bennük a magyarság s a magyar irodalom nagy kérdéseit, a demokrácia sikerének egyik főtényezőjét, az írói magatartást kutatja. Fejtegetéseiben természetesen több a politikum, mint az esztétikum, de megállapításai az irodalomtörténet számára tanulságosak lesznek. Módszere a mindig higgadt, de eleven és fordulatos vitatkozás és az élesen látó elemzés (amelynek követését néha homályossá burkolt stílusa nehezíti). Ha van mit hiányolni, a hasonló mélységű esztétikai boncolás az; tudjuk, ez túl esik a könyv célján, de bizonyára szintén termékenyítő lenne (Révai *Ady*-könyve példa rá). Érdeklődéssel várjuk mindenestre irodalmunk újszemponitú ártértékelő vizsgálatát.

Kovalovszky Miklós.

Waldapfel József: *Katona József*. Bp., é. n. (Franklin.) 200 l. Magyar írók.

Waldapfel József szorgalmas munkája nyomán évről évre többet tudunk meg Katona írói tevékenységének háttéréből. Amikor Waldapfel ebben a könyvében az összefoglalásig jutott, s mintegy pontot tett saját munkája

után, elsősorban azt a céltudatos kutatómunkát kell megdicséernünk, mely ennyi évet szentelt egyetlen írói portré megrajzolására.

A könyv első fejezeteiben a tanulóévek részleteit ismerteti, de nem az iskolai tanulmányok rendjét sorolja el, hanem a *Bánk bán* felé vezető utat rakja ki Katona drámafordításaival és átdolgozásaival. Jelentős Waldapfel dramaturgiai figyelme, lépésről lépésre követi Katona technikai tökéletességének alakulását, s ezzel még közelebb visz a nagy tragédia megértéséhez. Adatai alapján nem a csodálatos módon keletkezett egyetlen alkotást látjuk, hanem a tanulmányokkal kiegyensúlyozottan épített művet. A második fejezet már a *Bánk bán* közelébe ér, Katona eredeti kísérleteivel foglalkozik, a technikai fordulatok vizsgálatára még több gondot fordít, de gondosan ügyeli Katona változó és erősödő hangját, mely a *Bánk bán* megalkotására vezet. A könyv központi része a tragédiában merül el, a külső történet elmondása mellett a belső elemzésre hosszabb részleteket szán. A filológiai szemlélet ezen a területen határához ér, a dráma öncélú analízise kívül esik lehetőségeim és feladatán. Waldapfel mégsem változtat következetesen érvényesített módszerén. A forrásokkal egybevető vizsgálat mellett nem áldoz a szükségesnél több mondatot a dramaturgiai részletezésre. Waldapfel nem él az esszé szabadabb változataival, pedig könyve a nagyközönség tájékoztatását is szolgálja. Nyilván annak a megállapításnak is utat enged, hogy a *Bánk bán* elemzésében e miatt vannak hiányai. A Katona-kérdés nagy ismerője, Horváth János izgalmasabb elemzése is vállalkozott, s noha Waldapfel magyarázataiban meglátszik, hogy figyelt Horváth fejtegetéseire, filológiai szűkszavúságát nem másítja meg a tragédia túltengőbb magyarázatára. Annál szebben emelkednek ki a dráma szerkezetére, verselésére, s dikciójára tett észrevételei. Olyan részekre is kiterjed, melyeket sokszor elhanyagolunk.

A könyv igen jelentős, sokban meglepő része Katona versírói működését elemzi. Waldapfel megtalálja a romantikus, korszerű indítékok egyéni inspirációját is, a versekkel ismerteti meg igazabban Katonát. Utal a filozófiai magányban élő Katona rokonságára korának költőivel. Hogy ebből az elmélyült költészezből újabb dráma miért nem keletkezett, annak okát Waldapfel sokfelé keresi, de ismételten rátér arra a polgári egyszerűsögre, melyben Katona különösebb vágyak nélkül élt. Utal Katona dramaturgiai munkáinak eddig alig észrevett jelentőségére, de, hogy ezekből Katona legalább önmaga számára miért nem vont konklúziót, — nem fejt meg. Ez a színpadon nevelkedett drámaíró, aki nagy költő volt és mélyen tragikus lélek, az írói lényeknek mégis valamiféle hiányával morzsolta le pályáját, egyedüli maradt azóta is a magyar dráma történetében.

De fölvethejtük a kérdést, hogy ez a könyv meghúzta-e határvonalait a Katona-kérdés befejezésének? Ne csak azokra az önkéntelen kíváncsiságokra gondoljunk, melyek természetesen jelentkeznek Waldapfel okfejtése közben és eredményéül. Fordítsuk figyelmünket a Katona-kérdésnek azokra a részreire, melyek megoldatlanok maradtak e könyv után is, de Waldapfel kutatásai nyomán és felvilágosításai alapján megkísérelhetnénk további kibontásukat. Csak néhány részletre utalok. Waldapfel irodalmi elvek szerint sorakoztatja föl a *Bánk bán* drámai analízisének motívumait, azonban meg kellene vizsgálnunk a színpadi követelmények szemmel tartásával a drámát, mivel már

több ízben hangzott el a drámáról az a jogosnak mutatkozó ítélet, hogy Katona tragédiája csupán könyvdráma, nem színpadképes. Ez az ítélet Katonán kívül az egész magyar drámairodalomra is lényeges, hiszen, ha a *Bánk bán* egyetlen tragédiánk, akkor nélküle semmi sem érdemli meg a színpadot. És, ha ebből az ítéletből akarjuk levezetni a dráma új értékelését, több olyan elvvel kell szembenéznünk, ami kimaradt Waldapfel fejtegetései közül. Katona nagy tehetsége átütötte az akkori színpad lovagdrámáinak túlzóan romantikus és primitív színvonalát, de mi mégis az, ami ráragadt belőle? A drámában megnyilvánuló hazafiúság, s a szívesen kiolvasott szociális vonatkozás ténylegesen megfelel Katona eredeti értelmezésének, s nincs értékeléséhez köze a néző és elemző patrióta elfogultságának? Tiborc panaszából a nép őszinte siralmait halljuk ki, s a szavak — tudjuk Waldapfel kutatásaiból — Veit Weber kölcsönvett szavai. Úgy érzem, még nem tisztáztuk a kölcsönzés lélektani hátterét, bármennyire is megnyugtatójuk magunkat a cenzúra vagy a korszokás emlegetésével. Az a kérdés, hogy Katona írói hitele mennyire teljes átvételeinél, mennyire azonosítja magát szövegeinek tartalmi kifejezéseivel. Ez dönti el Katona szociális jelentőségét. Hazafiságának — szintén a nézők és elemzők ítéletére gondolok — értékelése is sokban függ e kérdésre félreérthetetlenül megfogalmazandó választól. De ugyanakkor meg kell állapítanunk, mennyiben azonos Katona hazafiúi indulata a romantikus hazafiúság kissé pózoló magatartásával és romantikus hevületével, amire annyi példát állíthatunk a kortársak érzékösségéből és romantikus túlzásaiból. Waldapfel Katona és Széchenyi közt von párhuzamot, pedig Katona talán Kazinczy és Kölcsény szemelvéssel rokon, s egyik érdekes szereplője annak a még mindig ki nem elemzett áramlatnak, melyet romantikus hazafiságnak nevezhetünk. A Katona-kérdés további fejtegetésénél meg kell szabadulnunk a relatív értékelés szemléletétől, s a *Bánk bánt* valóságos jelentésében kell fölfognunk. Ha lélektani drámát látunk benne, a nagy ember súlyos tévedésének tragédiáját, akkor újra át kell vizsgálnunk minden szakaszt, s Katona eredeti intencióit sokkal tüzetesebben kell összevetnünk a dráma első kidolgozásával, mert kétségeink lehetnek a tiszta tragikum elemzésének lehetőségében. Waldapfel nem tartja jelentősnek ezt az összevetést, pedig belőle nemcsak Bárány Boldizsár színpadi érzékére, hanem Katona alkotásmódjára is adatokat kapunk.

Waldapfel József könyvének értéke, hogy ezek a kérdések újra felmerülhettek. Megoldásuk e tökéletes filológiai földolgozás alapján még az irodalomtudomány feladata. Fontossága nem jelentéktelen: egész XIX. századi irodalmunk új szemléletű megvilágítás előtt áll. A Katona-kérdés további kidolgozásának azonban jelenleg súlyos nehézségei vannak. Drámaíróknak még mindig nincsenek összegyűjtve munkái, hiányzik kritikai kiadásuk. Remélnünk kell, hogy ez a hiány nem fog sokáig fennállni, sor kerül a gyűjteményes kiadásra. Az anyag rendezésére és kritikai földolgozására Waldapfel Józsefen kívül senki sem hivatott.

Kenyeres Imre.

Angyal Endre. Udvari kultúra, udvari költészet. Kolozsvár, 1944. (Szépkönyvtár 100. sz.) 318 l.

Angyal Endre célja az, hogy a késő-középkortól a XVIII. századig terjedt európai irodalom fejlődésében olyan belső szellemi egységet állapítson

meg, mely az időben egymástól még olyan távoli korok és stílusok között is összefüggések és rokonságok felismerésére vezessen. Angyal az udvari kultúrában látja azt a mindvégig egyesítő szellemet, a román és gótikus stílus, a renaissance embereszmény s a barokk világnép közös alapját s hátterét.

Célkitűzése tehát elsősorban nem a tudományos bizonyításnak, nem is annyira az individuális probléma megoldásának ösztönzéséből fakad, mint inkább a nagy s átfogó egység vágyából, ugyanabból, mely a XX. század számtalan nagy nyugati — s főleg német — tudományos rendszerezését hívta életre. A vágy, a kétségtelenül fennálló igény azonban nem menti e helyenként igen szép könyv súlyos tévedéseit. Ezek egyike magából a célkitűzésből is kitérnek: „Ha azonban középkor és renaissance, renaissance és barokk határai ennyire elmosódtak, ennyire nyílttá váltak, úgy hisszük, jogunk van a kísérletre: a XIII. és a XVIII. század közti korszak egységes szemléletére. Mint-hogy pedig a korszak középpontjában az udvari életből fakadó alkotások állanak, azért beszélünk és beszélünk udvari korszakról.“ (7. l.) Abból, hogy a korhatárok elmosódtak, Angyal egyben a korok *jellegének* elmosódására is következtet: ez pedig nyilvánvaló logikai és történelmi tévedés. A korok jellegének elmosódása mellett a térbeli határok s „egyéniségek“ is megszűnnek könyvében: mint mondtuk, a könyvnek anyaga az európai irodalom, az oroszoktól, románoktól és csehektől az angolokig és a spanyolokig. Magában véve ez sem lenne baj. De az, hogy a határok mind térben, mind időben feloldódnak s a jellegek összemosódnak egymással, már önmagában véve elállja útját a történelmi szemlélet munkájának (mely egyénítésre, különbségtetésre törekszik) s mindenképp lehetetlenné teszi azt, hogy a fejlődés elve érvényesüljön. Pedig a szerző ezt ígérte célkitűzésében. Így ígéretét saját hibájából nem tudja beváltani, így az a történelmi jelleg, melyet célkitűzésében szánt a könyvnek, az ellenkezőjévé válik a mű elkészültekor: nem történelmi művé, hanem esszévé, a magyar irodalom legterjedelmesebb esszéjévé alakult Angyal könyve, melynek érdekessége sem ezt a most megállapított hibáját nem menti, sem a többi, módszertani, bizonyításhelyi és stilisztikai hibákat.

Módszerét, mely különben nem egységes, indokolatlanul változtatja. E mellett olyan eljárásokat is alkalmaz tételei kibontására, amelyekre saját meszterei, a német szellemtörténészek is bizalmatlanul tekintenek. Végül a nagy számban felhasznált tudományos feldolgozások sorából nem egy nagy fontosságú hiányzik, melynek távolmaradását csak az egyoldalú kiválogatás indokolja.

Módszere néha az önálló filológiai vizsgálat. Ez azonban igen kevés helyen fordul elő a könyvben. Általában mellőzi Angyal Endre az eredeti forrásokat, nem a korból magából s műveiből, hanem az ezekről szóló tudományos feldolgozások eredményeinek összegegyeztetéséből építi föl a maga szellemtörténelmi konstrukcióját. A gótikus lovagi renaissance fejezetéig (az első 55 lap) teljesen a tudományos irodalom eredményeit foglalja össze. A tanulmány bevezető részében ez jogosult is. Azt azonban nem fogadhatjuk el, hogy a megfelelő tudományos művekből rendszerint a kevésbé lényeges, inkább mellékes megjegyzéseket emeli ki, saját tételei bizonyítására, az illető művek tulajdonképeni tudományos eredményeit szorítva félre ezáltal. Így használja fel Spengler (4. l.), Zolnai, Eckhardt, Túróczi-Trostler, Hankiss, Szerb (7. l.), Eugenio

D'Ors (11. l.), Worringer (16. l.), Ferdinándy (30. l.), Toffanin (35. l.), Várkonyi N. (40. l.) stb. műveit. A szerző így akaratlanul is eltorzítja forrás-műveinek sajátos céljait s eredményeit, s arra, hogy milyen visszás eredményekhez jut ezáltal, mind saját tételei valószínűsítésében, mind idezett forrásainak kompromittálásában, néhány különös példát hozhatunk föl. Várkonyi Nándornak egy észrevételéből, melyet tévesen magyaráz s Kardos Tibor egy gyanításából a következő abszurd konklúziót vonja le: „A magyarság adta Nyugatnak azt a lökést, azt az ösztönzést, amely az európai lovagság kialakulásához vezetett“ (40. l.). Miután Bertolinak rinascimento-rinascenza műszavait ismertette, saját véleményét a következőképp közli: a rinascimento szót Hankiss nyomán fogja használni s a „XV—XVI. századot érti alatta“ (7. l.). Ez azonban, ebben az értelemben, már évtizedek óta bevett műszava az olasz irodalomtörténetnek. Szükségtelen tehát Hankissra hivatkozni. Különbön feleslegesnek és veszélyesnek találjuk azt, hogy részjegyek s egyéni elhatározás alapján a renaissance bevett műszavát szinte teljesen indokolatlanul az olaszhoz hol rinascimento, hol rinascenza, hol rinascita alakú fordításaivá változtassuk át, s még hozzá úgy, hogy az eddig igen áttekinthető „korai renaissance“—„renaissance“ terminusokat a legzavarosabb s legegényibb kezelésű műszavak tömegével váltsuk fel (a renaissance szót Angyal sem veti el: csupán a gótikára alkalmazza azt, de új jelentését pontosan nem tisztázza). Számos ilyen alapvető hibája vagy tévedése jórészt módszere tisztázatlanságának köszönhető.

A két vázolt módszer mellé egy olyan harmadik járul, melynek eredményes alkalmazhatóságához ma már sok kétség fér. Ez az ú. n. „wechselseitige Erhellung der Künste“, mely abban áll, hogy a szellemi élet területeinek különleges struktúráit elhanyagolva, az egyiknek élmény- és formavilágát a másik megértésére vesszük igénybe, tekintet nélkül arra, hogy még az egyezéses szellemi irányok is egészen különböző formákat öltenek, különböző intenzitással lépnek föl s lényeges időbeli eltolódással bontakoznak ki, mindenkor a művészetek kifejezési formája, hordozóik tehetségi foka szerint. Angyalnak e módszer veszélyeit is ismernie kell, hiszen D. Frey *Gotik u. Renaissance* c. könyvében, melyre oly gyakran hivatkozik, hosszú s magvas eszmélkedést találhatott erre vonatkozólag. S ha mást nem, Walzel *Handbuch*-jának irodalomtudományi, H. Rose archeológiai (*Klassik als Denkform*. München, 1937.), C. Sachs zene-történeti fejtegetéseinek eredményeit — melyek mind e kategoriális határátlépés ellen foglalnak állást — meg kellett volna szívlelnie. Ennek ellenére is könyvében sokszor használja fel a szobrászat vagy a festészet alkotásait az egykorú irodalom formáinak, helyesebben szellemének megértésére. Valóban nem formákat vagy stílusokat hasonlít össze egymással, mert ez az összehasonlítás azonnal megsemmisítené az erőszakolt egységesítésre irányuló vágyait s eljárását. Céljának megfelelően különben észreveszi (s túlozza) a gótikus elemet Botticelliben, de Piero della Francescát, aki nem gótikus, nem emlegeti. Mantegnara is szívesen hivatkozik, de Ghirlandaióról vagy Peruginóról nem szól. Egyáltalán a festészetet szívesen hívja segítségül (az 55., 67., 127., 129., 138., 139., 172., 190., 192. lapon s elszórtan), de a Quattrocento olasz építészetét pl. egyáltalán nem említi. Miért nem? Azért, mert ez valóban oly határozott renaissance-jellegű (tehát se nem gótikus, se nem barokk),

hogy Angyal tételei igazolására nem alkalmas. Szereti nagy kortársak összevetésével igazolni a korszellem egységét. De összevetése a legritkább esetben pontos, filológiai, stilisztikai, formaelemző vagy szemléleteket feltáró munka eredménye. Különbözik nem rokonítaná pl. Dantét a barokk festészettel (103. l.), Giottót az egykorú tudománnyal, a summa célzatával (89. l.) stb. Mihelyt a szemlélet formáit s változását tekintjük, azonnal felismerjük — másról nem is szólva —, hogy Dante világgépe középkori, számunkra transzform, nem adekvát világgép, míg Giottóé már teljesen adekvát számunkra s az ő képeiben már a mai szemlélet elve, a kép és nézője között fennálló viszony nyer törvényszerű kifejezést. Pedig Dante és Giotto kortársak voltak! Ebből is kitűnik az, hogy irodalom, képzőművészet, zene, államélet, jog stb. fejlődése nem egy ütemben halad előre, megkésések, fáziskülönbségek jellemzik útjukat, s egymás megértésére e külön területek alkotásait csak a legnagyobb óvatossággal használhatjuk fel. Különösen bántó Angyal Endrének három gótikus szoborról írt teljesen szubjektív fejtegetése (55. l. „Ezek a remekművek megmagyarázzák, miért beszélünk gótikus lovagi renaissanceról“) s Vivarini és del Sarto képeiről készült elemzése (127. l.). E képzőművészeti alkotások elemzése a döntő fejezetek élére kerültek, mintegy a szükséges, de elmaradt fogalmi, formai, stilisztikai tisztázás és definíciók helyettesítésére.

E módszerek eredményeképp úgy áll előttünk Angyal Endre könyve, mint egy hatalmas modern történettudományi iránynak magyar dokumentuma. Ez az irány elsősorban negatív eredményeivel határozható meg. Ez irány kutatói hatására, akik arra kényszerültek, hogy mindjobban a középkorba csúsztassák vissza a renaissanceot, a renaissance fogalma tartalmatlanná vált. De így meg „annál jobban fenyegetett azzal a középkori kultúra képe, hogy elolvad vagy önmagába roskad, akár egy hóember“. Huizinga e szavai már a Burdach—Thode—Sabatier—Schmarsow irány nagy veszélyeire mutatnak rá. Ez az irány csak fogalmi szétbontásaival, részleges kutatásaival jutott komoly eredményekre, új összefogó szintézist nem adott. Kutatóit főleg a Burckhardt-ellenesség egyesíti egymással. Angyal Endre is Buckhardt ellenzékéhez tartozik. Bizonyos, hogy Buckhardt szintézisének ma már csak egyes elemei állanak meg módosítás nélkül. Mégis vakmerőnek kell tartanunk Angyalnak azt az eljárását, mellyel — csupán Szerb Antal egy „találó megállapításá“—ra hivatkozva — Burckhardt művét s ismét elevenedő hatását egész könyvéből kizárja. Ugyanígy teljesen mellőzi M. Dvořák *Geschichte der italienischen Kunst*-ját (1927., München), melyben pedig a szellemtörténet eredményeit a pontos forma-, téma-, stílustörténeti tanulmányok teszik pozitívvá és határozottá.

Meg kell állapítanunk, hogy Angyal könyvében főként a szerző szubjektív véleményei domborodnak ki, inkább mint objektív eredményei. Intuíciója is jobb, mint módszere. Stílusa különösen elárulja a szerző szubjektív vélekedését. „Mennyire barokkos az ifjú Honorius szerelmének rajza!“ — Claudianus művészete (46. l.). Claudianus művészete „szükségyszerűen barokk vonásokat ölt“ (50. l.). Capella egy művében „szép példája a barokkos romantikának Mercurius útja“ (50. l.). „Mintha gr. Koháryt olvasnók“ (u. o.). „Mintha csak Lohenstein regényhőseit látnók!“ (51. l.) Pier della Vigna stílusa „tudatosan humanista, de éppen ezáltal lesz barokká“ (102. l.). Az udvar is, a vers

is, az ételszokás is — úgyszólván minden a XII. s a XVIII. század között — barokkos Angyal Endre számára. Szerinte Ariosto is barokkos; sőt, a Furioso olvasása közben „Sir Walter Scottra... kell már-már gondolnunk!” (150. l. Momigliano nagy szerkezet-, forma- és stíluselmzéseit persze nem veszi figyelembe.) Mindez azt eredményezi, hogy könyvének törzse jórészt elfogadhatatlan megállapításokat tartalmaz.

Egyedül a barokk udvari kultúráról szóló rész helytálló Angyal könyvében. Ebben saját filológiai, módszeres történelmi tanulmányaira támaszkodik. Értékesek a magyar anyagra vonatkozó megfigyelései is (Faludi körül). Mindez azonban nem menti a könyv általános és alapvető hibáit. Meggyőződésünk, hogy az udvari világ rajza, kulturális hatásának alapos és tömör tanulmánya joggal várható Angyal Endrétől, akit erre igen nagy olvasottsága, tárgyszeretete és érzékenysége képesíti, de csak akkor, ha régebbi tanulmányainak pontos, filológiai és történelmi módszerességéhez tér vissza. *Szauder József.*

Révész Mihály: *A Népszava története.* Bp., é. n. Népszava kiad. 45 [3] l. (A szocialista tudás könyvtára.)

A legrégebb magyar napilap: ez a cím illeti meg ma a hetvenhároméves *Népszarát*. A hosszú fennállás maga is bizonyítéka egy lap művelődéstörténeti súlyának s még inkább az, ha a hosszú hagyomány tekintélyével fellépő sajtótermék ma is — a *Népszava* esetében ma különösen — eleven erőt képvisel, tekintélyét új meg új tényekkel erősíti. A magyar munkásmozgalom hírlapirodalmának története szoros kapcsolatot tart a történelem és az irodalomtörténet legszebb fejezeteivel: a negyvennyolcas időköt idézi a *Munkások Újsága*, Táncsics lapja; maga a *Népszava* századunk elején az irodalom megújulásának egyik első fákhlyahordozója; neki küldte versét Párizsból Ady Endre, az ő hasábjai adtak helyet a napisajtóban elsőként Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső költeményeinek. Irodalmi rovatvezetője ekkor Révész Béla; ezt a rovatot díszíti később számos fényes név között még a Kassáké, Illyésé és József Attiláé. De a szociáldemokraták lapjának jelentősége a magyar szellemi életben messze túlterjed az irodalom szorosabb határain. Igazi képviselője a huszadik század jellemző újságtípusának, a világnézeti lapnak. Magától értetődik, hogy a szocializmus lapja többször ellentétbe kerül a sajtószabadságot elnyomó uralmi rendszerekkel; üldözés a sorsa szerkesztőinek, betiltás, elkobzás magáé a lapé. Így az 1873-ban alapított *Munkás Heti Krónika*, majd az azt magába olvasztó Külföldi Viktor alapította *Népszava* csak 1905-ben válik véglegesen napilappá. Míg az első önálló kis nyomda megszerzése még nagy esemény volt a munkásmozgalom hetilapjának életében, addig a napilappá erősödött újság már irodalmi mellékletet, folyóiratot, szaklapokat vesz társul maga mellé s a második világháború alatt ezek, meg különféle címekkel kiadott alkalmi lapok pótolják a többször betiltott s a németek bevonulásakor egészen hallgatásra kényszerített főlap számait. Büszkén írja magáról 1914-ben: „Amint a *Népszava* volt az egyetlen budapesti napilap, amely nem szerepelt a kormány-pauszálék jegyzékében, hát csak legyen az egyedüli, amely nem teljesítette a háborús uszítás földadatát.”

Révész Mihály kis könyvében egy életteljes mozgalom eleven lüktetése uralkodik, nem a tudományos szakszerűség. De éppen ezért, köszönjük meg

neki külön, hogy a Népszava életrajzának legfontosabb mozzanatait dátumokhoz, személyekhez kötött adatokkal is megrögzíti; ez az érzék a pontosság iránt kiemeli a szokásos visszaemlékezések közül s a sajtótörténész számára is becses forrásművé teszi.

Dezsényi Béla.

• **Zadjeli Schlachta Etelka soproni naplója.** (1838—1842.) Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: *Csatkai Endre*. A Soproni Városszépítő Egyesület kiadása. 1943. 155 l.

Eleven, színes, hangulatos képet kapunk a 48 előtti idők társadalmi életéről, szokásairól, belső- és külső világáról, ha végigolvassuk ezt a naplót. Írója, Z. Schlachta Etelka, később Szekrényessy Józsefné, egyike azoknak a magyar nőknek, akiket Szóchényi méltán nevezhetett „honunk szobbelkü asszonyai“-nak. Mint fiatal leánynak, sokoldalú érdeklődése kiterjed a hazát érdeklő közügyektől kezdve önmaga művelésére, irodalomra, zenére, a természeti és művészi szépségek keresésére — de ha a sor úgy hozza magával, ellátja a háztartást és maga varrja össze béli ruháit. Mint asszonynak, szalonja nyitva állott költők, írók, művészek előtt; sajnos azonban naplójának éppen ez a része nem ismeretes, máthogy a jelenlegi kiadás csupán a soproni részleteket közli.

Cs. G. K.

Ney Klára Mária: Ney Ferenc élete és munkássága. (1814—1889) Bp., é. n. (Szerző kiadása), 120 l.

A biedermeier kor irodalmának, társadalmi, eszleli erőinek részletes tanulmányozását nálunk bizonyos fokig megelőzte a szintézis, a kor arculatának összefoglaló ismertetése. A biedermeier kor kutatójának nem álltak rendelkezésére a megfelelő részletkutatások és nem is állott módjában azokat elvégezni. Ez utóbbinak bizonyítéka az újabban — ha nem is tömegesen — de biztató számban megjelenő és rendszerint egyes családok feltéve őrzött, vagy jelentőségükben fel nem ismert kéziratai: naplók, levelezések, emlékiratok. Ilyen módon az előlegezett szintézis kihozott rejtékhelyéről sok olyan értéket, amely igazolja az oddigi kutatások eredményeit és gazdag anyagot nyújt egy újabb, teljesebb szintézis kialakításához. Tipikus példája ennek ez a Ney Ferenc életét és korát ismertető dolgozat; írója helyes érzéssel választja külön az egyes irodalmi áramlatok hatásának szálaát Ney Ferenc munkásságában. A biedermeier kor kutatója számára pedig e kis könyv legfőbb tanúsága az, hogy itt nem annyira biedermeier íróval, mint inkább egy kifejezetten magyar biedermeier egyéniséggel ismerkedett meg.

Cs. Gárdonyi Klára.

Kálmán László: A színházesztétika rendszere. Doktori értekezés. Szeged, é. n. (Szerző.) 43 l.

A szerző abból indul ki, hogy a színjáték önálló művészet, jogos és kívánatos tehát egy külön, autonóm törvényekkel bíró színházesztétikának a kiépítése. Azután körülhatárolja ennek a tudományagnak kutatási területét, s megjelöli azt az egységes szempontot, ahonét a színházesztétika a körébe eső jelenségeket megvizsgálhatja — ez „a színjáték tényezőinek, a színjátékot, mint művészi produktumot létrehozó művészeknek egymásközötti, valamint a közönséggel való szerves egysége“. A továbbiak során Kálmán László részletesen ismerteti a színjáték elemzésének szubjektív lélektani és objektív tárgyi

módszereit, majd sorra veszi a rokon diszciplínákat (színésztörténet, pszichológia, szociológia, általános és speciális esztétika, filozófia stb.), s igyekszik mindegyikről megállapítani, hogy mennyiben tekinthető a színházesztétika segédtudományának, vagyis mennyiben segíti elő a színháték megértését és értékelését. Befejezésül pedig arra a kérdésre kapunk feleletet, hogy hol van a színházesztétika helye a tudományok rendszerében. Kálmán László fejtegetései világosak, okfejtése logikus és meggyőző. Értekezésének több pontja, így pl. a színházesztétika és a színháztudomány elhatárolása, a dramaturgiai és az irodalomtörténeti szempontok szerepe a színháték elemzésében, a fenomenológiai módszer illetékességének és helyes alkalmazásának kérdése, ugyan a vonatkozó szakirodalom szélesebbkörű felhasználásával még alaposabb kimunkálásra vár, de a kitűzött feladatot ennek ellenére is becsületesen megoldotta. Dolgozata elméleti problémák tisztázásában meglehetősen szegényes irodalmunknak határozott nyeresége.

rtr.

Vargha Anna: *Justus Lipsius és a magyar szellemi élet.* (Értekezések a magyarországi latinság köréből. Szerkeszti: Huszti József. Kiadja a Budapesti Kir. Magyar Pázmány P. Tudomány Egyetem Latin Filológiai Intézete. 7.) Budapest, 1942. (Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R. T. Pécssett.) 134 l.

E kiváló doktori értekezés témáját már Túróczi-Trostler József érintette, de összefoglalójellegű tanulmányában Justus Lipsius csupán láncszemként szerepel. (*Keresztény Seneca.* Fejezetek a kései humanizmus európai és magyarországi történetéből. Budapest, 1937. 15—17. l.) Vargha Anna monografikusan kutatásai fókuszába állítja és figyelemreméltó filológiai módszerességgel dolgozza fel a felvetett problémákat. Legfeljebb azt lehetne itt megjegyezni, hogy ez a magyarországi tudós körökből — úgy látszik — száműzött, és fájdalmasan nélkülözött filológiai módszeresség számára nem csupán kapaszkodót jelentett, hanem korlátot is, s nem tudott bűvös köréből kilépni, hogy egy lépéssel — óvatosan — továbbmenjen a Túróczi-Trostlertől megjelölt úton, s Justus Lipsius személyén és magyarországi hatásán keresztül a „Stoa recepciójának második fejezetét“ tudatosan bemutassa, jelentőségének megfelelő mértékben méltassa. Pedig feldolgozott anyaga, az elért eredmények szinte ez után kiáltanak.

Vargha Anna értekezésében nagy apparátussal ismerteti Lipsius életét és működésének jelentőségét. Csupán V. A. Nordmann munkáját (*Justus Lipsius als Geschichtsforscher und Geschichtslehrer.* Helsingfors (Finnische Litteraturgesellschaft), 1932.) nem használta, melynek eredményeit a dolgozat más helyén is hasznosan gyümölcsöztethette volna. Majd Lipsius magyar barátait veszi sorra. (Dudith, Zsámboky, Forgách Mihály, Rimay János, Révay Péter stb.) Ezután a Lipsius munkáiban található magyar vonatkozásokkal foglalkozik behatóan, továbbá munkáinak magyar fordításait vizsgálja. Itt van igazán elemében! Lipsius-művek magyarországi kiadásainak összeállítása már némi kívánnivalót hagy maga után. Meglátszik rajta, hogy nem személyes utánjárás eredménye, hanem csak a közismert bibliográfiák (Petrik) után készült. Pedig efféle összeállítások legfőbb erénye a teljesség. A *Monita et Exempla Politica* 1723. évi kiadásának van egy variánsa is, mely disszertációs kiadványként is megjelent. Másrészt a *Libri Politicorum* — melynek csupán

az 1724. évi három könyvet tartalmazó kiadását ismeri — megjelent teljes egészében 1806-ban Trattner Mátyásnál, szintén disszertációs-kiadványként.

Az ismertetés kapcsán még egy fontos módszertani kérdést kell felvetnünk. Jelen esetben ugyanis a személyi kapcsolatoknál jóval többet jelentenek a szerző művei, s azok hatása. Hogy népszerűek voltak, bizonyítják magyarországi kiadásai. Sőt külföldi kiadásai is utat találtak hozzánk. Eppen ezért fontos rámutatni, kik olvasták. *Justus Lipsius és a magyar szellemi élet c.* dolgozatnak nem utolsó sorban erre is választ kell adnia vagy megkísérelnie a nagyfontosságú kérdésnek megoldását. Ennek egyik — nem éppen könnyebb — módja az egykorú könyvtárjegyzékek átnézése, valamint a könyvben hozzáférhető könyvtárak Lipsius-kiadványainak tüzetes átvizsgálása: vajon nincsen-e bennük az egykorú tulajdonos neve bejegyzve. Ha igen, kik ezek? stb. Csak így lehetne megrajzolni Lipsius — illetve más — szélesebb körökben elért hatását. Sőt a már tárgyalt személyekhez érdekes és értékes adatokat szolgáltatnak. Így például az Ernst-Múzeum árverési katalógusa (Budapest, 1939. 152. l. 2918. szám alatt) leírja Lipsiusnak 1590-ben megjelent leideni *Epistolariumát*, amelyben a következő bejegyzés van: „Sum Petri de Rewa Anno 1600. Argentinae.“ Csupán az Orsz. Széchényi Könyvtár Lipsius-kiadványainak bejegyzéseiből (ezeket átnéztem) értékes következtetéseket lehetne lehozni.

Túl sokat időztünk a hiányoknál. De ez természetes is, mert ami jó, azt Vargha Anna egyébként kitűnő értekezésében ki-kí megtalálhatja.

Gértlendi Rabán.

Böör György: A magyarországi ruszin időszakai sajtó a XIX. században. Kolozsvár, 1943. Ferenc József Tudományegyetem Történeti Intézete. 52, 2 l. (Magyar Történeti Értekezések. 2. sz.)

A ruszin sajtó megalapításának gondolata 1848-ban merült fel, de a tervezetek nem vezetnek eredményre, bár egy ruszin néplap alapításának tervéhez a Szent István-Társulatnak német és szlovák nyelven kiadott *Katolikus Néplapja* erős ösztönzést adott. Az első ruszin nyelvű újság, az 1850-ben indult *Vistnik dlja Rusinow Austrijskoj Derzavy* Bécsben jelent meg s az osztrák sajtópolitika nemzetiségi elgondolásait szolgálta. Már itt is felmerült a nyelvi kérdés súlyos problémája, amely a XIX. század ruszin újságjait mindvégig sorsdöntő módon befolyásolta. Nem tudtak megegyezni abban, vajon a sokféle provincializmussal árnyalt népi nyelvet tegyék-e meg irodalmi nyelvvé, vagy az egyházi szláv nyelvhez közeledjenek, illetve kizárólag a nagyorosz irodalmi nyelvet használják. A nyelvi küzdelem irányítja ettől kezdve a magyarországi ruszin sajtó soron következő újabb organumait is; ezek közül kiemelve tárgyalja a szerző a Szent István-Társulat által 1856-tól Budán kiadott két napilapot, valamint az Ungváron a Szent Bazil Társulat támogatásával megjelent *Svit*, majd ennek folytatását, a *Novyj Svit* című újságot. Az úttörő dolgozat szerzője a magyar hírlapbibliográfiának is jó szolgálatot tesz: a dolgozatának függelékében leírt ruszin sajtótermékek nagy része ismeretlen volt, Kár, hogy bibliográfiájában nem közli, hogy ezek a ritka hírlapok hol találhatóak. Nincs indokolva azonkívül, hogy kifogástalan módszerességgel feldolgozott korszakának hatá-

rát miért nem terjesztette ki az első világháború történelmi határt jelentő esztendeiig. d.

D. Polycarpe Radó O. S. B., Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques de Hongrie. Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai. Szerkeszti: Tolnai Gábor. XXI. szám. Bp., 1945. 59 l.

A szerző ez újabb művét azért is nagy örömmel üdvözöljük, mert az újjáéledő magyar tudományosság legelső megnyilatkozásai közé tartozik. A most megjelent kiadvány szervesen csatlakozik a szerzőnek ugyane sorozatban megjelent két korábbi munkájához (14. és 19. sz.). Az ország legkülönbözőbb könyvtáraiban megvizsgált 340 kéziratos mű közül 146 (ebből egy XII., egy XIII. századi) tartalmazott latin nyelvű himnuszokat és sequentiákat. E szerző ezeknek kezdő sorait adja betűrendben, sorszámmal ellátva. Megjelöli, hogy melyik kódexben, illetőleg melyik nyomtatványnak kéziratos bejegyzései között találta azokat. A filológiai használhatóság kedvéért minden „incipit“ után feltünteti a himnusz vagy sequentia alanyát, azt, hogy mikor énekelték vagy mondták, továbbá a himnuszoktól csillaggal megkülönbözteti a prózákat, sequentiákat. Feltünteti ezen kívüli, hogy hangjegyes kéziratban található-e a kérdéses darab. A szerző az egyes tételeket összeveti *U. Chevalier*, *Repertorium hymnologicum medii aevi I—IV. k. megfelelő helyeivel*. Az összevetésből kiténik, hogy 44 himnusz és sequentia *Chevaliernél* ismeretlen. Mivel a katalógusban benne vannak a hazai könyvtárak idegen eredetű könyveiben fellelt himnuszok és sequentiák is, a feltehető magyar eredetű himnuszanyag kihámozása későbbi kutatás feladata. A tudós akribiával összeállított repertoriumból a legnagyobb könnyedséggel megtudhatjuk, hogy egy-egy himnusz vagy sequentia, mely kéziratokban maradt ránk (gyakran 25—27 helyen). Ebből liturgiai és irodalomszociológiai vonatkozásban érdekes eredményeket lehet kiolvasni. — Ne gondoljuk azonban, hogy a 727 tételből álló felsorolásban minden, akárcsak magyar származású himnusz, sequentia is megvan. Mivel csupán a hazai gyűjtemények anyaga van feldolgozva, a felsorolásban nincsenek felvéve a külföldi, pl. az 1341. évi, Pozsonyban őrzött miscskönyv idevágó lírai termékei (Presul Adalberte, lásd *Dankó József*, *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. 1893. 293, Martyr Adalberte i. m. 294, Decantemus congaudentes i. m. 306), sem pl. a zágrábi könyvtárak értékes darabjai (Gaude mater virgo Christi i. m. 301), stb., mert azok más hazai kéziratban nem kerülnek elő. Nincsenek felyéve továbbá azok a himnuszok és sequentiák sem, amelyek csak nyomtatott forrásban szerepelnek, vagyis amelyeknek hazai kéziratos változata, illetőleg forrása eddig ismeretlen. (Qui sole quovis fulgidior micas i. m. 242, Szent Istvánról: Regnator orbis maxime i. m. 219, Festiva Sancti lux Stephani vocat i. m. 214, stb.).

A szerző e nagyon értékes, megbízható és jól használható munkája után érdeklődéssel várjuk az előszóban beígért új munkáját a hazai könyvtárak kéziratos liturgikus könyveiről. Szabó Dénes.